

BOSHLANG'ICH SINFLARDA IMLO XATOLAR USTIDA ISHLASH.

*Mambetnazarova Gozzal Orazbayevna
Shabatova Rabig'a Janasbay-qizi
A'jiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabalari.
Qoraqolpog'iston, Nukus*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozishda so'zlarni xato yozish sabablari, oquvchilarni imlo qoidalari bilan tanishtirgan xolda to'g'ri va tez yozishga o'rgatish. O'quvchilarning yozishini kuzatib, qaysi so'zlarda ko'p xato yazganligini o'rganib chiqish va ularni ustida ishlash. Imloviy sezgirlikni o'stirish bo'yicha so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, imlo qoidalari, to'g'ri yozish, xato yozilgan so'zlar, imloviy sezgirlik.

Yurtimizda oldimizga qo'ygan ezgu g'oya va maqsadlarimizni amalga oshirish yo'lida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlab ularning ijodiy komol topish yo'lida boshlang'ich ta'limning o'rni katta, sababi barkamol shaxslarni yaratishda boshlang'ich ta'lim poydevor vazifani bajaradi. O'sib kelayotgan bolalarni barkamol shaxslar etib tayyorlash hozirgi kunning dolzarb muommosidir bilim olish ko'nikmasini shakllantirishda boshlang'ich sinf muhim bosqichdir. Savodxonlikning asosiy vazifasi to'g'ri yozish va to'g'ri o'qish. To'g'ri yozishda imlo qoidalari yaxshi bilishi kerak. Uni yaxshi o'rgatish esa boshlang'ich sinf o'qituvchisining muhim vazifasi. O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan qoidaga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Imlo savodxonlikning ahamiyati juda yuqori. Imlo so'zi yunoncha to'g'ri yozaman ma'nosini anglatadi. Imlo - bu jamiyat qabul qiladigan va ishlatadigan tarixan shakllangan qoidalar va imlolar tizimi.

Imloning maqsadi-yozma muloqatning qulay vositasi bo'lib xizmat qilish, shuning uchun uning bevosita maqsadi nutq mazmunini to'g'ri va aniq yetkazish, muayyan fikrlarni ifodalashdir. Imlo savodxonligining ahamiyati ijtimoiy nuqtaiy nazardan ko'rib chiqiladi. Insonning umumiy madaniyatining bir qismi sifatida, shaxsning ta'lim va tarbiya belgisi sifatida, shuningdek nutq va funksional jihatlarida nutq muommolarini hal qilish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. To'g'ri yozishni

o'rganish boshlang'ich sinf bolalari uchun eng ahamiyatli qurol hisoblanadi. To'g'ri o'qiy olmaydigan bola to'g'ri yozishni bilmaydi. Aksincha to'g'ri yoza olmasa to'g'ri o'qiy olmaydi. Bu ularning kelajakdagi o'qishiga yomon ta'sir ko'rsatadi. Dastlab har bir so'z, uning o'qilishi, yozilishi bo'yicha ish olib borib, keyin grammatik qoidaga tegishli mavzular o'tiladi. Masalan; <<Gap mavzusini o'tishda gapni to'g'ri ko'chirib yoz.Gapni bosh haribdan boshlab yoz. Gapning songiga nuqta qoy>> va boshqa sodda qoidalar boyicha ishlaydi. K.D.Uchinskiy takidlab o'tganidek: << Faqat grammatikani o'rganish orqaligina o'quvchilarni savodxonlikka o'rgata olmaymiz, grammatikaga asoslangan amaliy ishlarni ham bajarish kerak. Ikkalasini barobar o'zlashtirish orqaligina maqsadga erisha oladi. O'quvchilarni to'g'ri yozishga birdaniga o'rgatish qiyin. Sababi;

Birinchi dan. Gapi rish bilan oylashga bog'liq, shuning uchun dastlab, bolaning sintaksis tamonidan gapni to'g'ri tuza bilishi stilistik tamonidan esa so'zlarni o'rnida to'g'ri qollana bilishi bilan bog'liq.

Ikkinchi dan. Bolalarni to'g'ri yozishga o'rgatish, unga ko'niktirish qiyin ish. Sababi, o'qituvchi sodda mashqdan boshlab, bolalarning ijodiy ish ishlash davri orasidagi yo'lni amaliy tarafd an bosib o'tadi. Bu esa so'zni fonetik va morfemik jihatdan analiz qilish, degan gap. Bu maktabga kelgan kundan boshlab boshlang'ich sinfni tamomlash orasidagi bosib o'tiladigan yo'l.

O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan qoidaga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. Imlo qoidasi grammatik umumiylik asosida birlashgan so'zlarning yozilishini bir xillashtiradi. Bu yozma ravishdagi aloqani yengillashtiradi va imlo qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Imlo qoidalarini grammatik, fonetik, so'z yas alishiga oid materiallarni ma'lum darajada bilmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor hisoblanadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda imlo qoidasi shu qoidaga asos bo'ladigan grammatik 3 nazariyaga bog'liq xolda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar «Ot», «Sifat», «Son», «Kishlik olmoshlari», «Fe'l» mavzulari ichiga kiritilgan. Materialning bunday joylashtirilishi grammatika bilan orfografiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishni ta'minlaydi. Imlo qoidasi bevosita grammatik nazariya elementlaridan so'ng o'rganiladi. Masalan, otlarning kelishiklar bilan turlanishi o'rganilgach, kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqidagi ko'nikma shakllantiriladi. «Sifat» mavzusini o'rganish -roq qo'shimchasining va qip-qizil, yumyumaloq kabi sifatlarning yozilishiga, «Fe'l» mavzusini o'rganish bo'lishsizliq (~ma) va o'tgan zamon (-di) qo'shimchalarining

yoziilishiga zamin yaratadi. Imlo qoidalarini o'rgatishga bunday yondashish boshlang'ich sinflarda barcha orfografik materiallarni o'rganishda tipik hisoblanadi, Imlo qoidalari ustida ishlash - murakkab jarayon, qoidaning mohiyatini ochish, o'quvchilarning qoida ifodasini o'rganib olishlari, qoidani yozuv tajribasiga tadbiiq etish uning asosiy komponentlari hisoblanadi. Qoida mohiyatini ochish qoida so'zning qaysi qismini, qaysi so'z turkumi yoki grammatik shaklni yozishni boshqarishini, bunda qaysi belgilar etakchi ekanini tushuntirish lozim. O'quvchilarni qoida bilan tanishtirish uchun material tanlashda o'qituvchi bu etakchi belgilarni albatta hisobga oladi. Masalan, oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'zlarga qo'shimcha qo'shilganda, yumshatish belgisi yozimasligi haqidagi qoidaning (2-sinf) moqiyatini ochishda o'quvchilar oxiri yumshatish belgisi bilan tugagan so'z aytadilar, keyin o'qituvchi rahbarligida shu so'z bilan gap tuzadilar. O'qituvchi doskaga yozib boradi: lager, royal. Men yozgi dam olishda lagerda bo'ldim. Yulduz royalni yaxshi chaladi. Lager -lagerda, royal - royalni so'zlarini taqqoslaydilar; lagerda va royalni so'zlarini tarkibiga ko'ra taxlil qiladilar va lager, royal - o'zak, -da va -ni qo'shimcha ekanini aytadilar. O'qituvchi o'quvchilarga bu so'zlarga qo'shimcha qushilganda, qanday o'zgarish ro'y berganini o'ylab ko'rishni tobshiradi. Muammoli vaziyat yaratiladi. O'quvchilar bunday vaziyatni 1-sinfda ham kuzatganlar, shuning uchun fahmlab aytib berishlari mumkin. Suhbat xulosalanadi. Qoida ifodasi ustida darslik buyicha ishlanadi. Bunda o'quvchilarning qoida strukturasi anglab yetishlari ahamiyatlidir. Shuning uchun darslikdagi qoida qismlarga bo'linadi. O'quvchilar o'rganilgan qoida misol aytish va xilma-xil mashqlarni bajarish yo'li bilan uni yangi til materialiga, ya'ni yozuv tajribasiga tadbiiq etadilar. Qoida ustida ishlash metodikani shu qoidaning harakteriga qarab tanlanadi. Masalan, bo'lishsizliq qo'shimchasi (~ma) ning yozilishini deduktiv yo'l bilan o'rgatish mumkin. Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi (-ga) ning oxiri -q bilan tugagan otlarga -qa, -q bilan tugagan otlarga -qa shaklida qo'shilishi haqida induktiv yo'l bilan tushuntirish maqsadga muvofiq. O'quvchilar qoidadagi asosiy fikrni ajratishga yordam beradigan vazifalarni bajarsalar, uni o'zlashtirish juda qulay bo'ladi. Chunki, bolalar aniq material bilan ishlaydilar va uni taxlil qilish vaqtida qoidaning muhim tomonlarini ajratadilar, qoidani ongli o'zlashtiradilar. Nimanidir, masalan, so'zlarning talaffuzi va yozilishini, so'z turkumlarini, so'z qismlarini bir-biriga taqqoslash o'quvchilarning aqliy aktivligini oshiradi. Bunda yana qoidaning ajratilgan belgisini aniq yozib ko'rsatish ham ahamiyatli hisoblanadi. Qoidada aks ettirilgan muhim fikrni ajratishga o'qituvchining savollari yordam beradi. Bu savollar, o'z navbatida, qoidani shakllantirish rejasi ham hisoblanadi. Qoida ustida kollektiv ishlash bilan birga darslikdan foydalanib, mustaqil ishlash usulini qo'llash ham mumkin. Yangi qoidani o'zlashtirishda o'rganilgan bilimlarga suyaniladi. Buning uchun yangi qoida ilgari o'rganilgan qoidalar bilan bog'lanadi. Bunda qarshi qo'yish yoki taqqoslash usulidan foydalaniladi va o'xshash

tomonlari aniqlanadi. Maslan, tushum kelishigi qo'shimchasining yozilishini o'zlashtirishda u ilgari o'rganilgan qaratgich kelishigi qo'shimchasining yozilishi bilan taqqoslanadi va tushum kelishigi qo'shimchasi otning fe'l tomonidan boshqarilishini bildirishi aniqlanadi. Qoidani bilib olish o'quvchilarda u xaqdagi aniq tasavvurning mavjudligiga bog'liq. Qoida asosida xosil bo'lgan aniq tasavvur so'zlarda ifodalanadi. Shuning uchun o'quvchilardan qoidani quruq yodlab berish talab etilmasligi, balki so'zni tug'ri yozishdagi xususiyatlar aniq material misolida qayta tushuntirilishi lozim.

O'quvchilarning savodxonligini oshirishda yani imloviy xatolar ustida ishlash uchun har xil metod oyinlardan foydalansak bo'ladi. Jumladan <<so'zlarni to'g'ri yoz>> o'yini. Bu o'yinni tashkil etishdan maqsad o'quvchilarni uslubiy xatolarga yo'l qo'ymaslikka o'rgatish hamda yozma va og'zaki nutqini ravon va chiroyli bo'lishiga erishish asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchi jumlar chalkash bo'lgan gaplarni proyektor orqali ekranda namoyish qiladi va o'quvchilar jummalarni tog'rillab yozadilar. Masalan, Qizil edi mashinaning yo'l chetidagi rangi. Yo'l chetidagi mashinaning rangi qizil edi. Ba'zi she'rlardagi jumalarda ro'y bergan o'zgarishlar she'riy qofiya yoki ohangdorlik talabi ekanligini ham inobatga olinib, o'quvchilarga tushuntiriladi.

Diktantda yo'l qo'yilgan xato o'quvchi yoshi va sinfidan kelib chiqib, u bilishi zarur deb qaralgan biror mavzuni yaxshi o'zlashtirmagani yoki tushunmaganini bildiradi. Qolaversa, o'quvchi yo'l qo'yayotgan xatoga qarab, uning nutqiy rivojlanish darajasi va muammoli jihatlari haqida xulosa chiqarish mumkin. Tovushlarni almashtirib yoki xato gapiradigan bola, albatta, diktantda ham o'sha so'zlarni xato yozadi. Tazyiq ostida bo'lib, kimdandir yoki nimadandir muntazam qo'rqib yurgan o'quvchi ham so'zlarning oxiridagi harflarni qoldirib ketadi. Xullas, imlo masalasi doimo dolzarb va jiddiy bo'lib kelgan. Shu bois, u pedagogikada hal etilishi shart bo'lgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Mutaxassislar imloviy savodxonlikni shakllantirish uchun imlo qoidalari ustida muntazam ishlab, bir qator ta'limiy diktantlarni o'tkazishni va o'quvchilarning imloviy savodxonlik darajasini muntazam tekshirib, tahlil qilib borishni maslahat beradi. Ammo ular ustida ishlashdan oldin o'qituvchi o'quvchilar yo'l qo'yayotgan xatolarni guruhlashtirib olishi zarur. Ona tili darslarida o'quvchilarning ona tili daftarlarini ko'zdan kechirsak, quyidagi xatolarga duch kelamiz:

— grafik xatolar: harf elementlarini tashlab ketish, harflarni tushirib qoldirish, ularning o'rinlarini almashtirib qo'yish va h.k;

— so'z o'zagidagi xatolar: jarangli va jarangsiz undoshlarni almashtirish, yonmayon kelgan bir xil undoshlarning birini tashlab ketish, talaffuzda tushib qoladigan undoshlarni yozuvda ham tashlab ketish;

— so'z va shakl yasovchi qo'shimchalarni xato yozish;

— bo'g'in ko'chirishdagi xatolar;

- bosh harflarni qo‘llashdagi xatolar;
- shevaga oid xatolar.

Xulosa qilib aytganda, imlo qoidalari o‘quvchilarning to‘g‘ri yozishida ham savodxonligini oshirishida ham muhim vazifani bajaradi. Xatolarni tuzatish ustida ham, maktab tajribasiga qarasa har xil ekanligini ko‘ramiz. Bunday jarayonlarni bo‘lmasligi uchun o‘qituvchi ham shakllangan bo‘lishi kerak. Ayrim tajiribali o‘qituvchilar quyidagicha belgilarni qo‘llanadi. Agar so‘zni tog‘ri yoza olmasa, uning tog‘ri shakli o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatiladi. Harfdan xato yuborsa, qizil siyoh bilan ustiga, yoki chap tarafiga yoki o‘ng tarafiga tog‘ri so‘zni va harfni yozib ko‘rsatadi. Ayrim vaqitlarda qizil siyoh bilan xarfning yoki so‘zning tagini chizib qo‘yadi. O‘quvchining o‘zin tuzatishga imkoniyat beradi. So‘ng o‘qituvchi oquvchilarning daftarida ketgan xatolarini hisobga olib, keyingi darsda tahlil etadi. O‘quvchilarning daftarlarini tekshirish faqat to‘g‘ri yozishiga aloqador bo‘lib qolmasdan, ularning tarbiyaviy tarafdin ham kuzatib boradi bunda; daftarini ushlap tutish, tog‘ri, chiroyli, toza yozish ko‘nikmalarini shakllantirish, mehnat sevuchanlik, onglilik, etiborli bolishi. zukkolikka o‘rgatib, ko‘niktirib borishni nazarda tutib ishlash zurur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva Q va boshqalar, "Savod o‘rganish darslari", Toshkent-1996.
2. U.Jabbarova "Zamonaviy texnologiyalardan foydalanib ona tilini oqitish.
3. R.Ikromova, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldasheva, D.Shodmonqulova, "4-sinf ona tili" darsligi, Toshkent-2017.
4. A.Pirniyazova, Q.Pirniyazov, K.Bekniyazov, "Boshlang‘ich sinf ona tilini oqitish metodikasi", Toshkent-2018.